

ДУШАН БАЊЕГЛАВ

СПЕЦИФИЧНОСТ ТЕОДОСИЈЕВОГ ПОГЛАВЉА О СТРЕЗУ У „ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ”

САЖЕТАК: Рад се бави сагледавањем особености Теодосијевог поглавља о Стрезу, а самим тим и његовим стилем уопште, којим се он значајно издвојио од других средњовековних писаца по својственом реалистичном изразу и поступцима грађења дела. Текст се дотиче и теолошких погледа на борбу између добра и зла, које је Теодосије као хиландарски монах добро познавао и применио. Такође, текст садржи поглед на политичку функцију житија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Теодосије, Стрез, Свети Сава, *Житије Светог Саве*.

Увод

Историјска личност, севастократор Стрез, бугарски племић и кандидат за бугарски престо, заузео је у српској књижевности средњег века довољан простор да би се о њему, као књижевном лику, могло самостално говорити. Његов лик није заобишао ни стваралаштво Стефана Првовенчаног, ни Доментијана, а касније ни Теодосија. Сва три аутора представила су га по својим поетикама, своје схватању и по својим потребама... Да би Теодосијева специфичност била израженија и јаснија, рад ће се дотаћи и дела друга два аутора.

Гледајући кроз призму хришћанског морала, судбина Стреза била би погодан предмет за расправу будући да га у једном случају убија дух Светог Симеона, а у друга два случаја анђео, посредством молитве Светог Саве или његовим саучесништвом. Чињеница да по хагиографском обрасцу светаца, за разлику од

Христа, има могућност греха¹, није довољна за схватање поменутог негативног чуда. Међутим, за његово разумевање потребно је разумети сврху писаног житија, као што је случај са делом Стефана Првовенчаног.

Житије Светио̄ Симеона Стефана Првовенчаног је пре свега житије писано од владара владару. Оно преовладава тежњом да се потврди прошла и утврди тадашња власт. Било је потребно да се стварањем култа светитеља створи и заштитник државе. Писањем житија са оваквим циљем, састављајући чуда после смрти, Првовенчани је био ограничен у избору модела јер се радило о специфичној врсти светитељске активности, дакле – заштита домовине, њене самосталности, и новог владара.² Тој сврси послужио је лик Стреза, којег убија дух упокојеног Стефана Немање, тада већ Светог Симеона. Ово негативно чудо знатно је ублажено паралелом између Светог Симеона и Светог Димитрија, заштитника Солуна. Паралела је уједно послужила и да се Свети Симеон утврди као „национални светитељ-заштитник домовине”.³

За нас мање битну чињеницу, али вредну помена, примећује Љиљана Јухас Георгиевска. Стрез је пребегао у Србију због опасности која му је претила од стране брата: овај је хтео да га ухвати, да му огњем сажеже тело, или да га расече на четири части које би потом повешао на градским путевима.⁴ Приказујући рђав однос међу браћом, Стефан Првовенчани јасно алудира на себе и оца и њихове муке са браћом, опет са тежњом утврђивања своје и очеве власти. Међутим, занимљивија је чињеница да сваки сукоб и његово решење почивају на напмени да је противник подстакнут или наговорен ђаволом, баш као у случај са браћом⁵, са јеретичима⁶, са угарским и грчким краљем⁷, али и са Стрезом.⁸ Дакле, употреба имена нечастивог у оваквим случајевима нам говори о делимично политичкој функцији житија и начину на који оно уме да категорично рише некога.

Доментијаново житије нема нарочите специфичности у погледу помињања Стреза, али се можемо осврнути на његов општи израз, како би се јасније истакла особеност Теодосијевог приказа.

¹ Теодосије, *Житија*, Димитрије Богдановић, предговор „Теодосије”, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 29.

² Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Љиљана Јухас Георгиевска, предговор „Стефан Првовенчани и његово дело”, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 14.

³ Исто, 42.

⁴ Исто, 34.

⁵ С. Првовенчани, нав. дело, одељак: „Живот Светог Симеона”, 69.

⁶ Исто, 70.

⁷ Исто, 98.

⁸ Исто, 92.

Спис Доментијанов⁹ настао је у религиозном расположењу, а не у профаном, и у мистичној атмосфери, а не у рационалистичкој.¹⁰ Како даље наводи Милан Кашанин у истом делу, свој глорификаторски циљ Доментијан остварује не толико документарним излагањем колико идеологијом и екстазом. За разлику од Доментијановог, Теодосијев стил садржи реализам. Како наводи Корнелија Милер, код Теодосија се могу приметити елементи профаног стила, тј животности¹¹, а кроз њих „реалистичке склоности, смисао за детаљ и за појаве, збивања и осећања људске свакидашњости”.¹² Управо су ово неке од главних и основних разлика између поменутих писаца које можемо применити како уопште, тако и у конкретном случају поглавља са Стрезом.

Значајна разлика у стилу и потврда Теодосијеве животности огледа се у чињеници да се „Теодосије не ограничава као Доментијан, на то да каже да је Стреза, на молитву Савину, убио те ноћи анђео, него подразумева да су читаоци убеђени да је то убиство дело Савино колико и анђелово”.¹³ Међутим, жељом да необичан случај светитеља тумачи, објасни и оправда¹⁴, Теодосије додаје да „Бог свете своје свети као своје изабране угоднике, када им се когод руга или им чини пакост, или се ко неправедно подиже на њих и тражи да им учини зло”¹⁵, али и „Божје је, дакле, све ово што бива преко светих, без њега се ни дело ни реч не свршава”.¹⁶ Премда се овим речима заузео у одбрану Светог Саве, и узимајући у обзир да је речено да светитељима није страна ништа људско, Теодосије се не зауставља на неколико написаних догматских реченица и поређења, већ животношћу и реализмом настоји да га у потпуности оправда. Управо ће начин на који је овај циљ постигнут бити главни предмет овог рада.

Теодосијева специфичност

Као што је речено, у својственом реалистичном погледу и у неодвајању људскости од светости, Теодосије осећа потребу да

⁹ Мисли се на *Житије Светио̀ Саве*.

¹⁰ Доментијан, *Живой Светио̀га Саве и живой Светио̀га Симеона*, Милан Кашанин, предговор „Јеромонах Доментијан”, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1998, 9.

¹¹ Теодосије, *Житија*, нав. предговор, 29.

¹² Исто, 29.

¹³ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд 1975, 200.

¹⁴ Исто, 200–201.

¹⁵ Теодосије, нав. дело, одељак: „Житије Светог Саве”, 177.

¹⁶ Исто, 176.

разјасни, објасни и оправда збивања у вези са Светим Савом и његовим саучесништвом у Стрезовој погибији.

Јелка Ређеп наводи да је Теодосије, следећи Доментијана, смањено цитате из Библије, и да Теодосије пише живописно и једноставније¹⁷ – но, то што је број библијских цитата значајно смањен не значи да Теодосијев текст нема непосредан ослонац на Стари и Нови завет. Већ у првом помињању Стреза, на самом почетку приче, у речима „да је то био човек царскога рода, пореклом од Калојована, који се дигао на свети град Солун, којег је убио Свети Димитрије, и који је имао празноумне намере” предсказују се будућа дешавања. Али се и следује новозаветна истина да „свако добро дрво плодове добра рађа, а зло дрво плодове зле рађа”¹⁸ парафразом да „према корену треба тражити младицу”. Каква ли је, дакле, била Стрезова душа? Овакав увод само је први степеник у грађењу његовог лика.

За разлику од модерних књижевних остварења, у којима је могуће развити симпатије према негативним делима негативних јунака због њима супротстављених морално неподобних ликова¹⁹ – у средњовековној књижевности такав случај није могућ. Међутим, принцип оправдавања „грешности” Светог Саве веома је сличан принципу правдања злочина негативног јунака модерне књижевности.

У ту сврху послужио је лик Стефана Првовенчаног, атрибути који уз њега стоје и дела која чини. Он је „благочестив”, „христољубив”, „радосно” прима Стреза, „поштује га не као пребеглицу него као драгог сина”, указује му „сваку љубав и душевност своје кротости”. Он пребеглог Стреза не предаје његовим гонитељима упркос молбама и даровима које од њих добија да то учини. Стефан се „ради већег доказа истините вере и љубави” побратио са Стрезом, поклонио му коње, људе, и дао му део државе на управу.

Спрам христоликог Стефана Првовенчаног стоји сушта супротност, лик Стреза. Он се показа као „убица”, „немилостив”, „јаростан”, „некротак”, „бешчастив”. Он је пијаница и безумник који осуђује људе на смрт и за најмању кривицу, и „чије весеље бејаше смрт човечија”. Контраст се појачава у наставку; Стрез, бацајући људе са литице у воду, бива циник у својој охолости говорећи баченима: „пази да не оквасиш кожу”. А потом себе

¹⁷ Јелка Ређеп, *Сипаре српске биографије*, Прометеј, Нови Сад 2008, 39.

¹⁸ Матеј (7, 17), *Светио писмо – Нови завети Госиода нашега Исуса Христиа*, превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 2013.

¹⁹ Никола Милошевић, *Негашиван јунак*, Зодијак, Београд 1965.

изједначава са Богом говорећи „ко је тај који ће ме одавде свргнути?”. Контрасту и описивањима овде није крај; следи да се Стефан у савести осуђује и тугује, а Стрез, упркос молбама да престане са злочинима, омрзе Стефана, и скупивши војску крене на њега.

Павле Евдокимов, религиозни филозоф, каже:

Међу многобројним испољавањима зла, можемо разликовати три симптоматична аспекта: готованство, подлост и пародију. Злобник живи готовански на човеку којег је створио Бог, стварајући наказни претерани раст, демонски оток. Пошто је подлац, он прижељкује божанске особине, једнакост замењује сличношћу: „Бићете као Бог”, као они њему једнаки. Најзад, као завидљиви кривотворитељ, он пародира Творца и гради сопствено царство без Бога, имитацију са обрнутим знаком.²⁰

Он даље пише:

...у Библији се такође не говори о етичким начелима која се тичу добра и зла, него Она открива Бога и наводи противника; она тако разоткрива „човека безакоња” последњих времена, „сина погибли” који ће тврдити за себе да је Бог.²¹

Управо својим религијским сазнањима, дубином своје духовности и мудрошћу, Теодосије градећи лик Стреза осликава поменуту концепцију зла. Он даје истанчану и утврђену слику највећег грешника међу грешницима, управо тог „сина погибли” који тврди за себе да је једнак Богу реченицом „ко је тај који ће ме одавде свргнути?”

Описивањем Стреза, његове побуне против богомдане милости – Стрезова побуна се изједначава са побуном палог анђела, Сатане. Они су отпадници по истом принципу; сетимо се стихова П. П. Његоша:

Отривношћу надојена душа,
И завишћу сл'јепом запаљена
– рече творац војеначалницима –
Пут истине нигде виђет неће
Ни вкусити среће бесамртне.
Ко правдине попире законе,
Каратеља има ужаснога;

²⁰ Павле Евдокимов, *Векови духовног животова*, прев. Анђа Петровић, Српска књижевна задруга, Београд 2003, 83.

²¹ Исто, 84.

Сатана је, лишен светилишта,
На гњев творца обратио страшни,
Злу вјечном подига катедру.²²

Добивши паралелу између Стреза и Сатане, добијамо и изједначавање немањићке државе са божјим царством. Колико је добротинство Стефана Првовенчаног било веће, утолико је, по свим моралним нормама, каснија побуна Стреза била грешнија и неправичнија, а саучесништво Светог Саве оправданије и, наравно, изједначено божјом победом зла у почетку стварања света. Тиме Теодосије заокружује причу и постиже успех у стварању култа светитеља, а вештином писања и знањем успева да праведношћу оправда учеснике у Стрезовој смрти. Он успева и да потврди житије као нужно продужење Библије, али и казивање с почетка приче, да он „никако не жели да оклевета светог као убицу”, јер на личности Светог Саве базирала се сва каснија српска духовност под појмом светосавља, па другачије и није могло бити. Због тога нам је Теодосије толико важан као писац, јер таква духовност и дубина, спој светог и световног, појавила се опет тек много векова касније, код великог руског писца, Достојевског.

Душан В. Бањеглав
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Основне студије на Катедри за српску књижевност
valgenjab@outlook.com

²² Петар Петровић Његош, *Луча Микрокозма*, Просвета, Београд 1968, 89.